

تدوین مدیریت اکوتوریسم در منطقه حفاظت شده جهان نما

ناصر محرم نژاد

استادیار دانشکده محیط زیست و انرژی واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی

Email:moharamnejad@gmail.com

مزدك دُرَبِيكِي

دانشکده محیط زیست و انرژی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی (عهده دار مکاتبات)

تاریخ پذیرش: ۸۵/۱۱/۲۰

تاریخ دریافت: ۸۵/۷/۲۹

چکیده

منطقه حفاظت شده جهان نما در رشته کوه های البرز در جنوب استان گلستان قرار دارد و با طبقه بندی معادل IUCN، جزء مناطق طبقه ۷ قرار می گیرد. این منطقه دارای چشم اندازهای زیبا و آب و هوای مناسب بوده و از پوشش گیاهی و زیستگاه های جانوری غنی و آثار باستانی زیادی برخوردار است. هدف این مطالعه بررسی ایجاد و توسعه اکوتوریسم و مدیریت آن با تاکید بر مسایل زیست محیطی در این منطقه حفاظت شده می باشد. در این تحقیق، چندین بازدید کوتاه مدت و بلند مدت در فصول مختلف سال ۱۳۸۲ برای شناسایی منطقه و بررسی سایت ها از نظر وضعیت زیست محیطی و امکانات گردشگری انجام شد. بررسی های میدانی نشان می دهد که بازدیدکنندگان از منطقه عمدتاً در سه گروه بازدیدکنندگان بیلاقی، کوه پیمایان و بازدیدکنندگان متفرقه جای می گیرند که توزیع و نوع فعالیت های آنان با یکدیگر متفاوت است. همچنین زیرساخت های اکوگردشگری منطقه شامل حمل و نقل محلی و نیمه رسمی، اقامتگاه های روستایی و سنتی، راه های دسترسی زمینی و مراکز خدماتی غیر استاندارد می باشد. با توجه به این که توریسم و تفریح جزء اهداف اولیه مناطق طبقه پنجم بوده و بیشتر منطقه شمال ایران صاحب توان اکولوژیکی برای توریسم گسترده (توان درجه سه) است، بنابراین بر اساس روش ها و تکنیک های مدیریت اکوتوریسم، مدیریت زیست محیطی اکوتوریسم در جهان نما به صورت زیر پیشنهاد می شود: طرح اکوتوریسم مورد نظر بر این اساس که، اکوتوریسم در جهان نما باید در برگیرنده مواردی مانند حفاظت از منابع زیستی و هویت فرهنگی و اجتماعی، درآمدزایی پایدار، ایجاد تدریجی خودگردانی مالی منطقه و سود رسانی به ذینفع های دیگر، ایجاد مشارکت عمومی کلیه ذینفع ها در فرآیند تصمیم گیری، برنامه ریزی و مدیریت اکوتوریسم و حفاظت از محیط زیست، بهبود وضع زندگی افراد محلی، ارایه برنامه های تفسیری و آموزشی به بازدیدکنندگان، جلب توجه افکار عمومی به حفظ و نگهداری منطقه و ایجاد حساسیت اجتماعی در برابر تصمیمات و برنامه های مخرب برای محیط زیست منطقه و بالاخره همکاری با سازمان ها و برنامه های اکوگردشگری سطح کشوری و جهانی باشد. برنامه مدیریتی شامل مدیریت زیست محیطی، اقتصادی و اجتماعی، فرهنگی که دربرگیرنده مراحل زیر است: ایجاد ناحیه های مدیریتی پیشنهادی همراه با مشخص کردن فعالیت های اکوگردشگری در آن ها در قالب چهار ناحیه، ارزیابی و پایش با استفاده از ارزیابی اثرات زیست محیطی پروژه ها و ایجاد سیستم های حسابرسی و مدیریت زیست محیطی در بلند مدت، تحلیل بازدید از منطقه با استفاده از آمارگیری دائمی، ایجاد یا تطابق تسهیلات فیزیکی نظیر تغییر مسیر جاده دسترسی فعلی غربی، ایجاد تعداد محدودی تریل های طبیعت، بهینه سازی اقامتگاه های روستایی، بهبود وضعیت بهداشتی و طراحی سیستم های جمع آوری و دفع مواد زاید و ساخت مرکز بازدیدکنندگان، برگزاری برنامه های آموزش و تفسیر برای اکوگردشگر ها، افراد محلی، دست اندرکاران اکوتوریسم و مدیریت منطقه، بازاریابی اکوتوریسم منطقه و ایجاد منبع درآمد از طریق اجاره اقامتگاه ها، ورودیه، فروش یادگاری و وسایل آموزشی و تفریحی، درآمدهای ناشی از صدور مجوز برای تورگردانان و برگزاری تورها و اخذ مالیات های سبز و زیست محیطی اندک، طراحی راهنماها و قواعد رفتار زیست محیطی اکوگردشگری برای مخاطبانی مانند دست اندرکاران اکوتوریسم، اهالی محلی و اکوگردشگر ها.

واژه های کلیدی: مدیریت محیط زیست، برنامه ریزی، اکوتوریسم، منطقه حفاظت شده جهان نما

مقدمه

در حال حاضر مناطق حفاظت شده به دلیل افزایش جمعیت، آلودگی های زیست محیطی، شکار و ده ها عامل دیگر، فشار زیادی را تحمل می کنند. برخی از این عوامل از ابتدا وجود داشته اند، مانند شکار و بقیه در قرون اخیر پدیدار شده اند مانند اکوتوریسم. امروزه به دلیل وجود این عوامل و افزایش تقاضا برای استفاده از مناطق حفاظت شده، لازم است برنامه ریزی های زیست محیطی و مدیریتی این مناطق تغییر کند. تعریف های مختلفی از اکوتوریسم وجود دارد مانند تعریف انجمن بین المللی اکوتوریسم که آن را به صورت «مسافرت مسئولانه به نواحی طبیعی که از محیط زیست حفاظت کرده و رفاه مردم بومی را تقویت می کند» (۴) بیان می دارد یا تعریف IUCN^۱ که اکوتوریسم را «سفر زیست محیطی مسوولانه به نواحی نسبتاً آسیب ندیده طبیعی به منظور تحسین و لذت بردن از طبیعت (و هرگونه ویژگی های فرهنگی دیگر همراه آن)، به طوری که از طبیعت حفاظت کرده و پیامدهای ناشی از بازدیدکنندگان آن اندک بوده و به صورت مفیدی مشارکت اجتماعی اقتصادی فعال برای جوامع بومی فراهم کند (۷) می داند. در این پژوهش با توجه به تعاریف فوق، اکوتوریسم در مناطق حفاظت شده عمدتاً بر پایه حفظ محیط زیست، آموزش بازدیدکنندگان از نظر زیست محیطی، احترام به فرهنگ و سنت جوامع محلی و کسب درآمد در جهت استقلال مالی مناطق و نیز مردم بومی قرار داده شده است زیرا در اجلاس جهانی اکوتوریسم در کبک کانادا در سال ۲۰۰۲ این تعریف تایید شده است یعنی اکوتوریسم، فعالانه در حفاظت از میراث طبیعی و فرهنگی مشارکت می کند، جوامع بومی و محلی را در برنامه ریزی، توسعه و اجرا دربرگرفته و در رفاه آنان مشارکت دارد، میراث طبیعی و فرهنگی مقصد را برای بازدیدکنندگان تفسیر می کند، بهتر، مناسب مسافران مستقل و نیز تورهای سازماندهی شده برای گروه های کوچک می باشد (۹).

معرفی منطقه حفاظت شده جهان نما: منطقه حفاظت شده جهان نما با مساحت ۳۰۶۰۰ هکتار در رشته کوه های

البرز در جنوب استان گلستان، بین ۳۵°، ۳۶° تا ۳۶°، ۴۲° شمالی و ۸°، ۵۴° تا ۳۶°، ۵° شرقی قرار گرفته است. در نقشه شماره ۱۵ موقعیت منطقه حفاظت شده جهان نما در روی نقشه ایران نشان داده شده است. این منطقه با طبقه بندی معادل IUCN، جزء مناطق طبقه ۷ قرار می گیرد (۵). از نظر طبقه بندی اقلیمی، سرد و نیمه خشک و سرد و خشک محسوب می شود. بر اساس آمارهای ۱۵ ساله موجود، متوسط بارندگی در شاهکوه ۲۷۰ میلی متر، رادکان ۲۸۰ میلی متر، جهان نما ۴۴۰ میلی متر و بارکلا ۲۸۲ میلی متر است. دمای متوسط حداکثر ۱۸ درجه سانتی گراد، متوسط حداقل ۱۲ درجه سانتی گراد، حداقل مطلق ۲۰- درجه سانتی گراد است (۱). در زمستان هوای بسیار سرد و در تابستان هوای بسیار مطبوع و خنکی دارد. وجود مه در فصول مختلف به خصوص فصل تابستان یکی از عوامل تلطیف هوای منطقه به شمار می رود. بنابراین از نظر اقلیمی یکی از مناسب ترین مناطق بیلابقی به ویژه در محدوده دشت جهان نما به شمار می رود. تقریباً کلیه نقاط آن کوهستانی است و کوه های مهمی مانند دوکالی، شاه پسند، کالکت و چلستان، زبله، تلمبار و لنده کوه در آن وجود دارد. ارتفاع منطقه از ۶۰۰ متر در مرز شمالی اطراف شصت کلا تا ۳۰۶۴ متر در ضلع جنوب شرقی اطراف گچیان متغیر است (۱). کل منطقه دارای شیب های زیاد است و در بعضی نقاط مانند دشت جهان نما، تاجین دشت، سردانسر و مازوکش، سطح زمین در بالای ارتفاعات، صاف شده و حالت دشت های گسترده پیدا می کند. از نظر زمین شناسی به دوران مزوزوئیک (کرتاسه و ژوراسیک) تعلق داشته و آهک، دولومیت، شیل و ماسه سنگ از ویژگی های بارز نوع سنگ ها است. خاک منطقه به طور عمده لیتوسل و در برخی از نواحی (به مراتب محدودتر) آهکی (راندزین) است (۱). با توجه به کوهستانی بودن منطقه، چشمه های زیاد و پر آب و نیز چشمه آب گرم در آن یافت می شود. رودخانه های مهم منطقه عبارت اند از چهارباغ در جنوب، زیارت در شمال شرقی و ترکت و سپس شصت کلا در شمال منطقه. جهان نما در طبقه بندی مناطق جغرافیایی گیاهی ایران، جزء بخش فرعی هیرکانی (منطقه اکسینو، هیرکانی) از پروانس پونتیک قرار

به دشت جهان نما آمده و از منازل بیلاقی خود استفاده می کنند. معمولا زمان مورد استفاده این افراد در طول فصل تابستان است. فعالیت اقتصادی قابل توجهی در کفشگیری محله وجود ندارد چون منطقه صرفا تفریحی محسوب می شود. اهالی سعدآباد محله ساکنان روستای سعد آباد هستند که از بهار تا پاییز در منطقه اقامت می کنند. بیشتر برای کار به دشت جهان نما آمده و تفریح و تفرج جزء اولویت های بعدی آن هاست. فعالیت های اقتصادی آن ها عمدتا بر محور دامداری و زراعت است. روستای حاجی آباد روستایی است دور از دسترس با جمعیت حدود ۵۰ تا ۶۰ خانوار که اقتصاد آن عمدتا بر دامداری و تاحدی کشاورزی استوار می باشد. روستای زیارت در نزدیکی شهر گرگان قرار دارد. محورهای اصلی اقتصاد آن عبارت اند از کشاورزی، دامداری، بخش های خدماتی روستایی، بخش های خدماتی ظاهرا گردشگری و اخیرا خرید و فروش زمین های کشاورزی، مراتع و جنگل ها و ساخت و ساز ویلا در آن ها.

گرفته و به طور کلی سه شکل کلی پوشش گیاهی منطقه حفاظت شده جهان نما عبارت است از «درختان پهن برگ به همراه علفزار، بوته زار به همراه ارس و درختچه های پهن برگ، ارس و بوته زار و علفزار (۱)». در جدول شماره ۱ پوشش گیاهی غالب در منطقه حفاظت شده جهان نما نشان داده شده است. جهان نما به دلیل شرایط خاص خود دارای زندگی جانوری غنی است و چندین گونه کمیاب و در خطر تهدید در آن یافت می شود مانند مرال، شوکا، قرقاول، انواع پرندگان شکاری. جهان نما دارای دو منطقه امن به نام های «ترکت با وسعتی معادل ۳ هزار هکتار و مغزی با وسعتی حدود دو هزار هکتار (۱) است که در واقع نوعی ناحیه بندی اولیه به شمار می روند. در داخل منطقه حفاظت شده جهان نما دو روستای دائمی زیارت در شمال شرقی و حاجی آباد در جنوب و دو منطقه بیلاقی کفشگیری محله و سعد آباد محله در دشت جهان نما وجود دارد که هرکدام ویژگی های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی خاص خود را دارند. اهالی روستای کفشگیری برای تفریح

نقشه ۱- موقعیت منطقه حفاظت شده جهان نما در استان گلستان

این گونه مناطق است و با توجه به راهنمای اهداف مدیریت در این طبقه، حمایت از شیوه های زیستی و فعالیت های اقتصادی هماهنگ با طبیعت و حفظ بافت اجتماعی و فرهنگی جوامع بومی جزء اهداف مدیریتی به حساب می آید.

با توجه به مطالب فوق، ایجاد و توسعه اکوتوریسم و ارائه طرح و برنامه مدیریتی کلی در این منطقه هدف این پروژه می باشد زیرا منطقه پتانسیل اکوگردشگری زیادی دارد، در طبقه بندی IUCN جزء طبقه پنجم قرار می گیرد و گردشگری و تفرج به معنای کلی آن، جزء اهداف اولیه

جدول ۱- پوشش گیاهی غالب در منطقه حفاظت شده جهان نما

ردیف	نوع پوشش گیاهی	گونه های غالب
۱	درختان سوزنی برگ	سرو کوهی، سرخدار، ارس پیرو
۲	گونه های علفی	فستوک، بونجه، گل گاوزبان، مریم گلی
۳	گونه های بوته ای	گون، چوبک، درمنه، اسپرس بوته ای

روش تحقیق

در این تحقیق، چندین بازدید میدانی کوتاه مدت و بلندمدت در فصول مختلف سال ۱۳۸۲ به ویژه اوایل تابستان تا اوایل پاییز که اوج فصل بازدید از منطقه به شمار می رود، برای شناسایی منطقه و بررسی سایت ها از نظر وضعیت زیست محیطی و امکانات اکوتوریسم انجام شد. عواملی که در این بازدیدها بیشتر مورد بررسی قرار گرفت، عبارت بودند از چگونگی اثرات زیست محیطی بازدیدکنندگان، راه های دسترسی، وضعیت تسهیلات اکوتوریسم و زیرساخت های موجود و مورد نیاز، وضعیت شرایط فعلی منابع طبیعی و تهدیدهای موجود برای آن ها، تعیین نوع و پراکنش کلی بازدیدکنندگان، مشخص نمودن بهره برداران اکوتوریسم فعلی، وضعیت درونی و بیرونی منطقه با در نظر گرفتن نواحی و جوامع اطراف آن، وضعیت منابع فرهنگی، ویژگی های اجتماعی و اقتصادی. لازم به ذکر است در آنجا که هدف این تحقیق، بررسی و تدوین راهنمایی کلی برای ایجاد و توسعه اکوتوریسم در این منطقه است و چون بازدیدکنندگان از مسیرهای مختلفی وارد منطقه می شوند و نظارتی بر نحوه ورود و پراکندگی آن ها صورت نمی گیرد، بنابراین هیچ گونه اطلاعات آماری رسمی درباره تعداد و نحوه ورود بازدیدکنندگان به منطقه وجود ندارد و عملاً بررسی کمی بازدیدکنندگان امکان پذیر نبوده و تا زمانی که آمارگیری چند ساله ای انجام نشود این کار ممکن نیست. در این تحقیق اطلاعات مربوط به بازدیدکنندگان بر اساس بازدیدهای میدانی در نقاط مختلف منطقه و گفتگو با برخی گروه های گردشگری، افراد محلی و نیز محیط بانان با تجربه

به دست آمده است. تجزیه و تحلیل اطلاعات میدانی و ارائه روش مدیریتی پیشنهادی بر اساس روش ها و تکنیک های مدیریت اکوگردشگری که عمدتاً در Ceballos, Lascrain (۱۹۹۶)، Holden (۲۰۰۱) و Weaver (۲۰۰۱) ذکر شده انجام گرفته است. بر این اساس، روش کلی و فرآیند مدیریت اکوتوریسم در مناطق حفاظت شده را می توان به مراحل زیر تقسیم بندی نمود:

۱. تعیین اهداف و استراتژی مدیریت اکوگردشگری شامل ارزیابی موقعیت فعلی، مشخص کردن اهداف و نوع فعالیت های مورد نظر و تعیین استراتژی. در شکل شماره (۱) فرآیند تعیین اهداف و استراتژی مدیریت اکوگردشگری نشان داده شده است.
۲. تعیین مجموعه برنامه های مدیریتی حاوی مدیریت زیست محیطی (شامل ایجاد ناحیه های مدیریتی، ارزیابی و پایش، تحلیل بازدید از منطقه، ایجاد یا تطابق تسهیلات فیزیکی، برنامه های آموزش و تفسیر)، مدیریت اقتصادی (شامل بازاریابی اکوگردشگری، ایجاد راهکارهای خودگردانی مالی) و مدیریت اجتماعی، فرهنگی (۷، ۲، ۴) که خود شامل زیر مجموعه های مختلف بوده و با یکدیگر ارتباط نزدیک داشته و کاملاً بهم پیوسته هستند و مخصوصاً در زمینه های مدیریتی، تفکیک آن ها به راحتی امکان پذیر نیست؛ چون سه مجموعه مدیریت زیست محیطی، اقتصادی و اجتماعی، فرهنگی اکوتوریسم، هر کدام از یکدیگر تاثیر می پذیرند و با هم تعامل دارند.

شرقی منطقه و در محدوده روستای زیارت و دشت جهان نما است. نوع فعالیت این گروه بیشتر استفاده از محیط کوهستان و نیز با دیدگاه ورزشی است. سفرهای این گروه ها به مناطق مذکور در فصول مختلف و با توجه به عامل مهم زمان مانند تعطیلات صورت می گیرد. میزان آسیب آن ها به محیط نسبت به دیگر گروه ها کمتر است. پراکنش بازدیدکنندگان بیلاقی در دشت جهان نما است و عمدتا شامل افراد دو روستای کفشگیری و سعدآباد هستند که از منازل بیلاقی خود استفاده می کنند. نوع استفاده این دو گروه متفاوت است به طوری که اهالی کفشگیری در تابستان به قصد تفریح و گردش می آیند، در صورتی که هدف اهالی سعدآباد، کارهایی نظیر کشاورزی، دامداری، زنبورداری و... است. از دیدگاه گردشگری، اهالی کفشگیری بیشترین تاثیر را بر محیط زیست جهان نما می گذارند چون مرتبا در حال گردش در منطقه هستند. بازدیدکنندگان متفرقه بیشتر در محدوده روستای زیارت دیده می شوند که معمولا با اتومبیل و از طریق جاده وارد این منطقه می شوند. این افراد شامل مسافران داخلی و خارجی است. معمولا فعالیت این افراد محدود به گردش با اتومبیل در جاده و روستا، پیک نیک، پیاده روی، عکاسی و... است. اثرات زیست محیطی بازدیدکنندگان از جهان نما را می توان به انواعی مانند آلودگی ها، تخریب پوشش گیاهی و آسیب به حیات وحش تقسیم بندی کرد. در جدول شماره ۳ آلاینده های زیست محیطی ناشی از فعالیت گردشگر های منطقه نشان داده شده است. عمده آلودگی زباله در محدوده مراکز تجمع انسانی یعنی روستاها و محلات است. در کلیه نقاطی که به صورت پراکنده در سطح منطقه مورد بازدید قرار می گیرند می توان زباله های مختلف را مشاهده نمود که البته این مساله تا حد زیادی به نحوه و میزان دسترسی افراد و دوری یا نزدیکی به مناطق تجمع انسانی بستگی دارد. آلودگی های فاضلاب در محلات جهان نما و روستای حاجی آباد به عنوان مراکز انسانی متمرکز ظاهرا مشاهده نمی شود. در روستای زیارت، دفع فاضلاب به صورت چاه های جذبی بوده و فضولات دامداری ها مستقیما به رودخانه ریخته می شود. به دلیل موقعیت خاص جغرافیایی منطقه و دوری از

شکل ۱- فرآیند تعیین اهداف و نوع اکوتوریسم

نتایج

نوع، توزیع، فعالیت ها و اثرات زیست محیطی بازدیدکنندگان : بازدیدکنندگان از منطقه را می توان به شش دسته تقسیم کرد: ۱- افراد محلی ۲- افرادی که برای کار و به صورت فصلی به منطقه می آیند مانند بعضی دامداران، کشاورزان، زنبورداران و غیره ۳- پژوهشگران و کارشناسان که برای انجام امور پژوهشی و کاری به منطقه سفر می کنند ۴- بازدیدکنندگان بیلاقی ۵- کوه پیمایان ۶، بازدیدکنندگان متفرقه. در این تحقیق تمرکز بر افراد سه گروه آخر است که در قالب کلمه گردشگر به معنای کلی جای می گیرند. در جدول شماره (۲) نوع، پراکنش و میزان تأثیرات گردشگر های منطقه نشان داده شده است. پراکنش گردشگر ها در جهان نما از هیچ الگوی خاصی پیروی نمی کند به طوری که گردشگر ها مجازند به هر نقطه از منطقه که بخواهند بروند و به دلیل سیستم مدیریتی منطقه نظارتی بر نحوه فعالیت آن ها صورت نمی گیرد. توزیع گردشگر ها در کل منطقه عمدتا به نوع آن ها و نیز نحوه دسترسی آن ها بستگی دارد به طوری که تیپ گردشگر های منطقه زیارت با گردشگر های دشت جهان نما کاملا متفاوت است. پراکنش کوه پیمایان بیشتر در قسمت شمال

جاده روستایی عملاً تبدیل به خیابان شهری می شود. جدا از اتومبیل ها، حضور بازدیدکنندگان و ایجاد سر و صدا در مناطقی که بازدیدکننده بیشتری دارند، خود عاملی است که سکوت منطقه را برهم زده و می تواند بر میزان رضایت بازدیدکنندگان از سایت مورد بازدید، اثر منفی بگذارد. آلودگی بصری در جهان نما را می توان عمدتاً در تأثیر بر چشم اندازها خلاصه نمود. طراحی ساختمان ها در مکان های نامناسب و در افق های دید در دشت جهان نما کمتر به چشم می خورد ولی در زیارت، این مساله بسیار حاد بوده و عملاً چشم اندازهای زیبای این روستا و ارتفاعات مشرف به آن به واسطه ساخت و ساز بی رویه از بین رفته است. وندالیسم در برخی نقاط به صورت نوشتن یادگاری ها بر روی تخته سنگ ها و آسیب به درختان خود را نشان می دهد. آسیب به منابع طبیعی مانند خاک و پوشش گیاهی از اصلی ترین اثرات بازدیدکنندگان در مناطق حفاظت شده است. آسیب به خاک و پوشش های سطحی عموماً در تریل های کوهنوردی شلوغ مشاهده می شود مثل تریل های اطراف زیارت و مسیر جهان نما. تخریب پوشش گیاهی به صورت های گوناگون و در نقاط مختلفی وجود دارد مانند پاکسازی جنگل بر اثر آتش سوزی های عمدی و غیر عمدی، افزایش فزاینده مصرف هیزم، رانندگی خارج از جاده، جمع آوری میوه ها و گیاهان و گل های وحشی، کندن و لگدمال کردن گیاهان در مسیرهای کوه پیمایی و حاشیه جاده ها.

مراکز صنعتی و شهری، آلودگی هوا در چنین محیطی ظاهراً وجود ندارد و یا اندک می باشد. حتی در اوج فصول بازدید و شلوغی، احتمال می رود آلودگی چندانی در دشت جهان نما وجود نداشته باشد ولی ممکن است در منطقه زیارت، در فصول یا روزهای مشخصی، میزان برخی آلاینده های هوا به دلیل حضور زیاد اتومبیل ها و ترافیک سنگین افزایش یابد. با توجه به مصرف چندین ساله کودهای شیمیایی در زراعت جو در دشت جهان نما احتمالاً مقداری از این کودها به واسطه آبشویی هدر رفته و وارد آب شده یا در عمق خاک باقی می ماند. همچنین در برخی نقاط، زباله هایی مانند قوطی های کنسرو و باتری های کهنه مشاهده شد که توسط بعضی بازدیدکنندگان رها شده بود که به مرور زمان فلزات سنگین آن ها به محیط وارد خواهد شد. شوینده هایی که توسط بازدیدکنندگان و اهالی بومی مصرف می شود نیز یکی از منابع آلودگی شیمیایی به شمار می رود. این مساله به ویژه در روستای زیارت بسیار حاد بوده و این مواد مستقیماً به رودخانه منبع تامین کننده آب آشامیدنی شهر گرگان ریخته می شود. آلودگی صوتی در فصول گردشگری در دشت جهان نما کاملاً محسوس است. وجود وسایل نقلیه به ویژه موتورسیکلت ها و راندن بی هدف آن ها توسط اهالی موجب ایجاد آلودگی صوتی به ویژه در شب های تابستان می شود. در روستای زیارت به دلیل دسترسی ساده و تراکم زیاد بازدیدکنندگان، گاهی مواقع

جدول ۲- نوع، پراکنش و میزان تأثیرات گردشگرهای منطقه حفاظت شده جهان نما

نوع بازدیدکنندگان	پراکنش در منطقه	میزان تأثیرات زیست محیطی
بازدیدکنندگان بیلاقی	منطقه دشت جهان نما	زیاد
کوه پیمایان	بیشتر در روستای زیارت و منطقه دشت جهان نما	کم
بازدیدکنندگان متفرقه	بیشتر در روستای زیارت	نسبتاً زیاد

جدول ۳- آلاینده های زیست محیطی ناشی از فعالیت گردشگرهای منطقه حفاظت شده جهان نما

نوع اثرات زیست محیطی	عمده پراکنش در منطقه	مثال
آلودگی ناشی از مواد زاید	روستاها و محلات کفشگیری و سعدآباد	عمدتاً زباله های جامد
آلودگی فاضلاب	روستای زیارت	فاضلاب منازل و دامداری ها
آلودگی مواد شیمیایی	دشت جهان نما، روستای زیارت	کودهای شیمیایی، شوینده ها
آلودگی صوتی	دشت جهان نما، روستای زیارت	سروصدای حاصل از اتومبیل و موتورسیکلت ها
آسیب به چشم اندازها	زیارت	ساخت و ساز بی رویه ویلا
تخریب خاک	تریل های اطراف زیارت و مسیر جهان نما	فرسایش خاک
تخریب پوشش گیاهی	بیشتر در زیارت و دشت جهان نما	پاکسازی جنگل، آتش سوزی، لگدمال کردن
آسیب به حیات وحش	بیشتر در زیارت و دشت جهان نما	عبور جاده از منطقه امن، شکار و تیراندازی تفریحی

منطقه عبارت است از تریل ها و جاده ها. تریل ها یا همان مسیرهای دسترسی پیاده یا مالرو، هیچ نظمی ندارند و معروف ترین و عمده ترین مسیرهای ورود عبارت اند از جهان نما (شمال)، زیارت (شمال شرقی) و چهارباغ (جنوب شرقی). دو نوع جاده در منطقه وجود دارد: جاده های درون و اطراف منطقه. جاده خاکی دره مغزی در جنوب غربی، جاده خاکی حاجی آباد در جنوب و جاده آسفالت زیارت در شمال شرقی، داخل منطقه قرار داشته و جاده نیمه آسفالت توسکاستان، چهارباغ در شرق، جاده شنی جنوبی و جاده کردکوی، درازنو در غرب، جزء جاده های اطراف منطقه محسوب می شوند. مراکز خرید و خدماتی گردشگری در منطقه وجود ندارد. فقط در دو منطقه دشت جهان نما و روستای زیارت، مراکز خرید ابتدایی وجود دارد. در دشت جهان نما فروشگاههای غیر رسمی وجود دارد که فقط در تابستان فعال است. در روستای زیارت تعدادی مغازه وجود دارد که نیازهای اهالی محلی را تامین می کند. علاوه بر آن در فصول گردشگری، سبزیجات، میوه ها و نان محلی در کنار جاده به بازدیدکنندگان فروخته می شود. همچنین اتاقک هایی پلاستیکی و چوبی با وضعیت نامطلوب و ابتدایی با عنوان کافه و قهوه خانه سنتی در مسیر جاده روستا وجود دارد که به بازدیدکنندگان، مواد غذایی، نوشیدنی و... ارائه می دهند. در جدول شماره ۴ زیر ساخت های منطقه حفاظت شده جهان نما آورده شده است.

آسیب ناشی از بازدید از حیات وحش در جهان نما ظاهراً وجود ندارد چون امکان دیدن حیات وحش موجود به دلیل شلوغی منطقه و وضعیت نه چندان مناسب آن عملاً وجود ندارد یا اندک است. با وضعیت موجود، حتی امکان بررسی رابطه بین بازدیدکنندگان و حیات وحش نیز امکان پذیر نیست. وجود و توسعه جاده های درون منطقه را می توان یکی از عوامل اصلی آسیب مستقیم ناشی از حضور بازدیدکنندگان به حساب آورد چون جاده دسترسی فعلی در قسمت غربی از میان منطقه امن مغزی می گذرد.

زیرساخت های گردشگری منطقه حفاظت شده (حمل و نقل، اقامتگاه ها، راه های دسترسی زمینی، مراکز خدماتی): سیستم حمل و نقل کلی و ورود به منطقه شامل حمل و نقل سنتی و فاقد سازمان بندی مشخص در مسیر غربی، سرویس رسمی مینی بوس رانی در مسیر شرقی و سیستم رسمی تاکسی و مینی بوس در شمال شرقی است. زمان فعالیت دو مورد آخر در سراسر سال، اما اولی عمدتاً در تابستان فعال است. در درون و اطراف منطقه حفاظت شده تعداد زیادی اقامتگاه وجود دارد که در دشت جهان نما (دارای کلبه های سنتی فاقد امکانات معمول)، روستای حاجی آباد (دارای خانه های با معماری سنتی فاقد امکانات)، روستای زیارت (دارای خانه های با معماری سنتی و مدرن با امکانات) و روستاهای درازنو، رادکان و چهارباغ پراکنده هستند. اقامتگاه های پراکنده ای نیز در برخی نقاط وجود دارد. دو نوع راه دسترسی به

جدول ۴- زیرساخت های منطقه حفاظت شده جهان نما

نوع زیرساخت	پراکندگی در منطقه	مواد موجود
حمل و نقل	جهان نما، چهارباغ، زیارت	جیب و وانت، مینی بوس، تاکسی
اقامتگاه ها	جهان نما، حاجی آباد، زیارت، درازنو، رادکان و چهارباغ	کلبه های سنتی، منازل سنتی و مدرن
راه های دسترسی زمینی	جهان نما، زیارت و چهارباغ	تریل ها، جاده های خاکی، آسفالت
مراکز خدماتی	دشت جهان نما، روستای زیارت	مغازه های ابتدایی، قهوه خانه های سنتی

نیز از اکوگردشگری موجود بهره برداری اقتصادی می کنند که عمدتاً در بخش های محدودی مانند حمل و نقل است. در حال حاضر به نظر می رسد بیشترین بهره برداری در محدوده منطقه زیارت باشد.

فرصت ها و تهدیدهای اکوتوریسم برای محیط زیست منطقه حفاظت شده جهان نما: برنامه ریزی و مدیریت

بهره برداران اکوتوریسم فعلی: در حال حاضر، به صورت پراکنده برخی آژانس های مسافرتی استانی، مردم محلی و اداره کل میراث فرهنگی و گردشگری استان از جمله بهره برداران گردشگری موجود هستند. به عنوان مثال تعداد اندکی از آژانس های مسافرتی گرگان گاهی اوقات برای بازدید از دشت جهان نما تور برگزار می کنند. مردم محلی

از محیط زیست در چارچوب توسعه پایدار و بهبود وضع زندگی آن ها شود. علاوه بر این، اکوتوریستی جهان نما باید بتواند ضمن ارائه برنامه های تفسیری و آموزشی به بازدیدکنندگان به منظور افزایش سطح دانش و علاقه مندی به طبیعت و مسایل محیط زیست، توجه افکار عمومی را به حفظ و نگهداری این منطقه جلب کرده و منجر به ایجاد حساسیت اجتماعی در برابر تصمیمات و برنامه هایی شود که برای محیط زیست منطقه مضر و مخرب هستند. درضمن، اکوتوریستی جهان نما باید این ویژگی را داشته باشد که بتواند به تدریج خود را به سازمان ها و برنامه های اکوتوریستی سطح کشوری و جهانی نزدیک کند تا در بلند مدت ضمن معرفی گسترده خود از تجربیات و درآمدهای دیگران نیز بهره مند شود.

استراتژی پیشنهادی اکوتوریسم در منطقه حفاظت شده جهان نما شامل موارد زیر است:

الف- ایجاد نهادی مستقل و قدرتمند برای مدیریت اکوتوریسم در استان با شرکت نمایندگان سازمان ها و ادارت دولتی و غیردولتی، مؤسسات ذیصلاح استان گلستان و نمایندگان شورای روستاهای منطقه

ب- اختصاص منابع دولتی بیشتر برای حفاظت و مدیریت منطقه حفاظت شده جهان نما اعم از بودجه، امکانات و نیروی انسانی از سوی اداره کل حفاظت محیط زیست استان

پ- تهیه طرح های های برنامه ریزی و مدیریت توسعه و ایجاد اکوتوریسم با رعایت استانداردها و لحاظ کردن نظرات مفید کلیه ذینفع ها شامل توجیه و آموزش اکوتوریسم به مدیریت و پرسنل منطقه، جلب حمایت جوامع محلی روستاهای اطراف و درون منطقه نسبت به اجرای برنامه های اکوتوریستی، تعیین چارچوب مدیریت زیست محیطی، طرح جامع پارک ها، روش های ارزیابی و پایش مداوم، مدیریت اکوگردشگر های داخلی و خارجی، طراحی زیرساخت ها و تسهیلات و آموزش و تفسیر برای اکوتوریسم و جامعه محلی و استانی، تعیین برنامه های اقتصادی بازاریابی و درآمدزایی در منطقه و رایزنی با دولت و سازمان حفاظت از محیط زیست برای

اکوتوریسم در يك منطقه حفاظت شده، شناخت فرصت ها و تهدیدها امری ضروری به شمار می رود چرا که به وسیله آن می توان تعارضات بین فعالیت موجود با محیط زیست و مدیریت منطقه را شناخت و بررسی نمود. به طور خلاصه بعضی از فرصت های عمده اکوتوریسم برای محیط زیست منطقه جهان نما عبارت اند از: حفاظت از محیط زیست، درآمدزایی و اشتغال زایی، سرمایه گذاری، ایجاد تفاهم فرهنگی، بهبود امکانات موجود و آموزش محیط زیست. تهدیدهای اکوگردشگری برای منطقه عبارت اند از: آلودگی محیط زیست، هزینه های تحمیلی، بی توجهی به رسوم و عادات محلی، تاثیر بر اقتصاد محلی و تغییر نوع کاربری زمین.

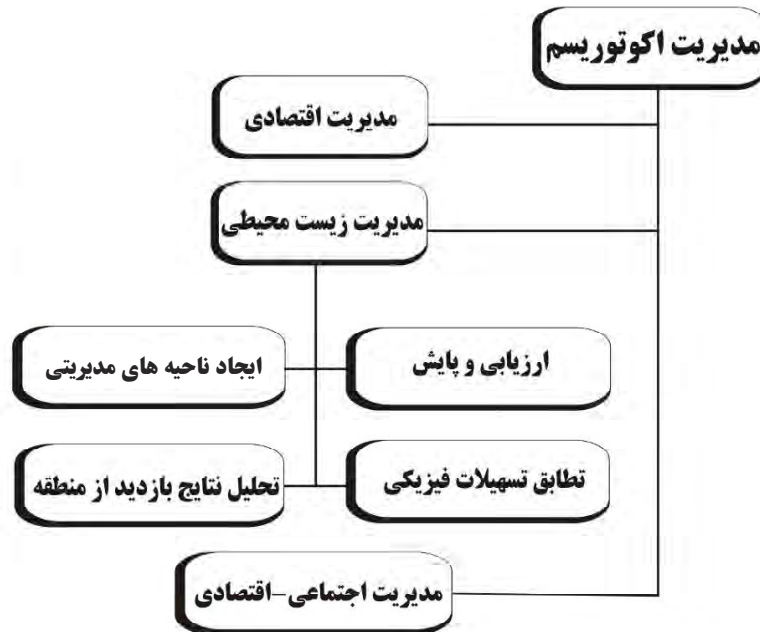
بحث و نتیجه گیری و پیشنهادها

راهکارها و برنامه های مدیریتی اکوتوریسم در منطقه حفاظت شده جهان نما به شرح زیر ارائه می شود:

طرح اکوتوریسم مورد نظر: سرزمین های با توان طبقه سه برای گردشگری بیشترین وسعت را در سراسر منطقه گیلان و مازندران دارد و برای گردشگری گسترده (توان درجه سه) بیشتر منطقه صاحب توان اکولوژیکی برای این منظور است (۲) و این توان، مناسب فعالیت های اکوتوریستی یا در کل، گردشگری گسترده می باشد. همچنین با توجه به وضعیت منطقه پیشنهاد می شود بهره برداران اصلی یا ذینفع ها به ترتیب، مدیریت منطقه، مردم محلی و سازمان های اکوتوریسم باشند. بهتر است میزان وابستگی منطقه به اکوگردشگری در مقیاس کوچک و متوسط و با استفاده از منابع محلی باشد و در روستای زیارت به عنوان فعالیت مکمل و در روستای حاجی آباد و محلات ییلاقی به صورت شالوده اقتصاد محلی در نظر گرفته شود. بر این اساس، اکوتوریسم در جهان نما باید بتواند ضمن حفاظت از منابع زیستی و هویت فرهنگی و اجتماعی، به نحوی درآمدزایی پایدار داشته باشد که علاوه بر ایجاد تدریجی خودگردانی مالی منطقه، به ذینفع های دیگر نیز در درازمدت سود رساننده و باعث مشارکت عمومی کلیه ذینفع ها در فرآیند تصمیم گیری، برنامه ریزی و مدیریت اکوتوریسم و حفاظت

برنامه ریزی برای اجرای برنامه های تحقیقاتی اکوتوریسم در منطقه و پیوستن به طرح ها، سازمان ها و انجمن های بین المللی. در شکل ۲ فراگرد مدیریت اکوتوریسم در منطقه جهان نما نشان داده شده است.

ایجاد سیستم ورودیه به طوری که درآمدها مستقیماً به مدیریت پارک اختصاص یابد و نیز انتخاب تورگردانان مناسب و سبز در سراسر کشور برای اجرای اکوتور در منطقه، تدوین راهنماها و قواعد رفتار زیست محیطی ویژه برای اکوتوریسم در جهان نما برای کلیه ذینفع ها،

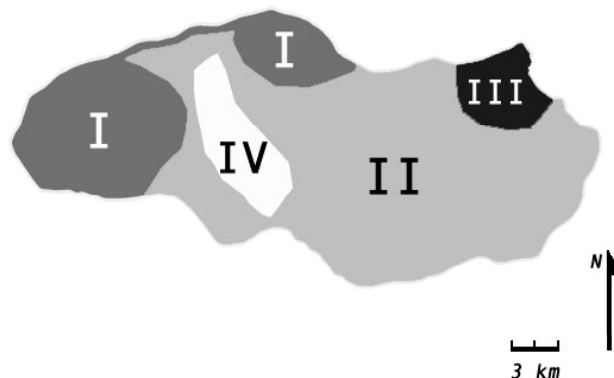

شکل ۲- فراگرد مدیریت اکوتوریسم در منطقه حفاظت شده جهان نما

دقیق بر اساس طرح های جامع پارک داری دارد که منطقه جهان نما فاقد این طرح است و در چارچوب این پژوهش نیز نمی گنجد. بدین ترتیب چهار ناحیه کلی با نام های پیشنهادی زیر ارائه می شود. در نقشه شماره ۲ چهار ناحیه کلی پیشنهادی برای منطقه حفاظت شده جهان نما نشان داده شده است.

برنامه های مدیریتی
مدیریت زیست محیطی

ایجاد ناحیه های مدیریتی: بر اساس اطلاعات موجود، توان منطقه و وجود زیستگاه های حساس گیاهی و جانوری و مناطق فرهنگی، ناحیه های اولیه زیر برای مدیریت اکوگردشگری در منطقه حفاظت شده جهان نما پیشنهاد می شود. بدیهی است که ناحیه بندی نیاز به مطالعات

نقشه ۲- چهار ناحیه کلی پیشنهادی برای منطقه حفاظت شده جهان نما

از نظر استانداردهای مدیریتی معمول نیز در حد مطلوب نیستند بنابراین اجرای چنین برنامه هایی برای آن ها مقدور نیست و یا ممکن است حتی در صورت اجرای نامناسب آن مشکلاتی پدید آید.

تحلیل نتایج بازدید از منطقه: پیشنهاد می شود هر ساله در مکان های مشخصی که عمده مسیرهای بازدیدکنندگان را تشکیل می دهد، پرسشنامه هایی توزیع و اطلاعات بازدیدکنندگان تهیه شود تا ضمن کسب اطلاعات مستقیم و قابل اعتماد، بانک اطلاعاتی نیز تشکیل شود تا برای پژوهش های بعدی در دسترس باشد. روستاهای زیارت، حاجی آباد، پاسگاه های محیط بانی درازنو، جهان نما و چهارباغ برای این منظور پیشنهاد می شود.

ایجاد یا تطابق تسهیلات فیزیکی: نخستین مرحله این بخش، طراحی معیارهایی برای تسهیلات اکوتوریستی در جهان نما است. مواردی که باید مورد توجه قرار گیرند عبارت اند از طراحی جاده ها و محورها مانند تغییر جاده فعلی در غرب منطقه، ایجاد تریل های طبیعت در جهان نما در شمال، شمال شرقی و جنوب، استفاده از کلبه ها و منازل روستایی برای اقامت و بهبود وضعیت بهداشتی آن ها، استفاده از معماری محلی و هماهنگ با طبیعت برای ساختمان های جدید مانند معماری روستای حاجی آباد، طراحی سیستم های دفع و تصفیه فاضلاب، جلوگیری از تولید نامطلوب زباله، طراحی روش های زیست محیطی جمع آوری و دفع آن ها و در نظر گرفتن امکانات بازیافت مواد زاید در اقامتگاه ها به ویژه در روستای زیارت، طراحی و ساخت مرکز بازدیدکنندگان یا مرکز اکوتوریسم در دو ناحیه دشت جهان نما و زیارت.

برنامه های آموزش و تفسیر: استفاده از مرکز اکوتوریسم در ارایه برنامه های تفسیری همراه با بروشور، راهنما و مواد آموزشی و تفسیری عمومی و تخصصی و نیز استفاده از کارشناسان با تجربه برای گروه های مختلف و همچنین فرآیند تفسیر در محیط، ارایه برنامه های آموزش اکوگردشگری برای افراد محلی، دست اندرکاران گردشگری، مدیران ادارات، سرمایه گذاران استانی و کشوری، سازمان های غیردولتی استان، مدیران، کارشناسان، کارمندان و محیط

الف- ناحیه کاملا حفاظت شده: ورود به این منطقه بایستی ممنوع باشد یا تنها به پژوهشگران و تعداد اندکی گروه های آموزشی مانند دانشجویان اجازه ورود داده شود. هرگونه فعالیت انسانی که باعث تغییرات شود، باید ممنوع باشد. منطقه امن ترک در این ناحیه پیشنهاد می شود. دره مغزی نیز که دیگر منطقه امن جهان نما است می تواند در این ناحیه قرار گیرد مشروط بر این که جاده فعلی بسته شده و به جایی دیگر منتقل شود (ناحیه شماره I)

ب- ناحیه تفرج گسترده: بایستی شامل نواحی باشد که دربردارنده ویژگی های کلی منطقه حفاظت شده است. بازدیدکنندگان می توانند در این ناحیه فعالیت هایی مانند بازدید از چشم اندازها، برپایی چادر، کوه پیمایی و پیاده روی انجام دهند. بیشتر منطقه در این ناحیه قرار می گیرد. (ناحیه شماره II)

پ- ناحیه توسعه محدود: در این ناحیه بایستی امکانات تفرج متمرکز و نیز امکانات حفاظتی و تفسیری مانند مرکز بازدیدکنندگان قرار گیرد. این ناحیه مناسب افراد و بازدیدکنندگان معمولی است مانند روستای زیارت (ناحیه شماره III)

ت- ناحیه استفاده ویژه: این ناحیه باید مربوط به فعالیت هایی باشد که حداقل در حال حاضر برای محیط زیست منطقه مخرب بوده و با اهداف مدیریتی منطقه سازگاری ندارد ولی فعلا به دلیل فشارهای سیاسی و اجتماعی مدیریت مناسب آن ها ممکن نیست (ناحیه شماره IV)

ارزیابی و پایش: استفاده از فرایند ارزیابی اثرات زیست محیطی برای بررسی اثرات توسعه و ایجاد اکوگردشگری یکی از مواردی است که با توجه به اجرای آن در کشور می توان از آن استفاده نمود. استفاده از سیستم هایی نظیر مدیریت اثرات بازدیدکنندگان و مدل های مشابه حداقل در کوتاه مدت می تواند جوابگوی نیازهای مدیریتی باشد. ایجاد سیستم های حساسی و مدیریت زیست محیطی با توجه به جدید بودن بحث ها و مفاهیم آن ها حداقل در کوتاه مدت چندان امکان پذیر به نظر نمی رسد چون هنوز دست اندرکاران گردشگری در کشور و استان گلستان

منافع توسعه پایدار اکوتوریسم نیز بهره مند شوند. مدیریتی یکپارچه که عناصر زیست محیطی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی همراه با پیش مداوم و دقیق را با یکدیگر تلفیق نماید، می تواند در دراز مدت اکوتوریستی جهان نما را طوری سازماندهی نماید که علاوه بر حفظ این منطقه جذاب و منحصر به فرد، باعث اصلاح وضعیت حفاظت و بهبود شرایط اقتصادی و فرهنگی مردم محلی و تبدیل منطقه به یکی از قطب های اکوتوریستی ایران و خاورمیانه شود.

منابع

1. Kiabi, B. & Ghaemi, R. 2000. "Jahan.nama protected area" publication of Department of the Environment, Tehran 76PP.
2. Makhdoum, M. 1999. "Fundamental of Land.use Planning" Tehran University publication, 290 PP.
3. Ceballos, Lascurain, H. 1996. Tourism, ecotourism and protected areas: The state of nature based tourism around the world and guidelines for its development. IUCN, Gland, Switzerland, and Cambridge, UK. XIV+301 pp.
4. European Seminar of Experts on Ecotourism. 2000. Conclusions. 5pp
5. Holden, A. 2001. Environment and Tourism. Routledge. London. 270pp.
6. IUCN. 1994. United Nations List of National Parks and Protected areas. IUCN publications unit. Cambridge, UK.
7. Mohamed, B. 2002. The Development of Ecotourism in Malaysia—Is It Really Sustainable?

بانان اداره کل محیط زیست و منابع طبیعی استان.

مدیریت اقتصادی: این بخش دربرگیرنده مراحل زیر

است: بازاریابی (شامل سیاهه برداری از جاذبه ها و فعالیت های موجود منطقه)، هدف یابی بازار، ارزیابی بازدیدها و ایجاد رویکردهای خودگردانی مالی از طریق درآمد رستوران های سنتی و خدمات مشابه نظیر فروش مواد غذایی، اجاره اقامتگاه ها، ورودیه مرکز بازدیدکنندگان، فروش یادگاری و صنایع دستی، کتاب، نقشه، بروشور و لوازم مشابه، اجاره و فروش وسایل تفریحی و طبیعت گردی، هزینه ناشی از صدور مجوز برای تورگردانان و برگزاری تورها توسط اداره کل میراث فرهنگی و گردشگری، اخذ مالیات های سبز و زیست محیطی اندک به خاطر تولید زباله و موارد مشابه توسط اداره کل محیط زیست و مدیریت منطقه.

مدیریت اجتماعی، فرهنگی: استفاده از راهنماها

و قواعد رفتار زیست محیطی برای دست اندر کاران اکوتوریسم (مانند توضیح مفاهیم بهره برداری اصولی از منابع، بازیافت، اهمیت حیات وحش، زیستگاه ها، پوشش گیاهی، فرهنگ محلی و بیان تعاملات آن ها با هم در طبیعت، مفهوم مدیریت، سیستم ها و استانداردهای زیست محیطی و...)، اهالی محلی (مانند بیان مفهوم مشارکت جوامع محلی، آموزش نحوه برخورد با اکوتوریست ها و چگونگی حفظ فرهنگ و سنت های محلی در برابر آسیب ها، آموزش مردم محلی درباره اهمیت برقراری تعادل بین حفظ محیط زیست و توسعه اقتصادی) و اکوتوریست ها (شامل آموزش و یادگیری درباره منطقه قبل از ورود به آن، انتخاب تورگردانان، آژانس های مسافرتی و موارد مشابه که مسایل زیست محیطی را مراعات می کنند، احترام به فرهنگ روستایی و آداب و سنن آن ها، رعایت مسایل زیست محیطی مانند تولید نکردن زباله، بازیافت، جمع آوری مواد زاید و ...).

در پایان باید گفت که توسعه اکوتوریسم در منطقه حفاظت شده جهان نما باید بر اساس شرایط منطقه و تعاملات جوامع سنتی آن با محیط اطراف صورت گیرد. این جوامع محلی باید طوری در طرح قرار گیرند که بتوانند ضمن همکاری و هماهنگی با طرح های اکوتوریسم منطقه از

9. WTO. 2002. World Ecotourism Summit – Final Report in Quebec City, Canada. World Tourism Organization and the United Nations Environment Programme. Madrid, Spain. 137pp.
8. Weaver, D.B. (ed) 2001. Encyclopedia of Ecotourism. CAB International, Oxon, UK.